

MUINAISIA TALVIKYLÄNPAIKKOJA SOMPION LAPISSA.

Inventointikertomus,

laatinut Christian Carpelan.

*Liittyy lentovalokuva KOK.
Liittyy ilmavalokuva KOK n:o 575.*

MUSEOVIRASTO
Kansatieteen toimisto
Käsikirjoitusarkisto

Kertomukseen kuuluu seuraavat liitteet:

ilmavalokuvakartta n. 1:10000, liite 1;

ilmavalokuvakartan peitepiirros, liite 2;

Kyläselän talvikylänpaikan yleiskartta n. 1:500, liite 3;

valokuvat 1 - 16 Sgr. 577: 1-18

Kertomuksessa mainitut paikat ja alueet näkyvät taloudellisen kartan

(1:100000) Tanhuan, Lokan ja Vuotson lehdillä (tilausnumerot 3732, 3741 ja 3742) sekä Metsähallinnon Luiron hoitoalueen karttalehdillä 4.5, 6, 7 ja 9.

Kansatieteellisen osaston toimeksiannosta suoritin aikana 3.- 7.8. 1961 inventointimatkan Lapissa. Tarkoituksena oli koettaa paikallistaa ja kartoittaa T. I. Itkosen muistiossa mainittujen lapinkylien paikkoja (Muistio Suomen lappalaisten muinaisten talvikylien paikoista; laatinut T. I. I. 1 - 5 v. 1957). Koska muiden töitteni vuoksi saatoin varata tähän tehtävään ainoastaan muutamia päiviä, katsoin parhaaksi suorittaa kyseisen inventointityön paluumatkalla Sodankylän Muteniasta, jossa minulla oli arkeologinen kaivaus. Seuraavat muistiossa mainitut paikat näyttivät olevan helpoimmin käytävissä Muteniasta käsin:

- 1) Markkinaselkä; sijaitsee heti Tanhuan kylän eteläpuolella; Savukosken kuntaa.
- 2) Kolpankyläselkä; sijaitsee taloudellisen kartan mukaan Lokan - Tanhuan polkutien varressa linnuntietä 8 km Tanhuasta koilliseen; Savukosken kuntaa; (kartan nimimerkintä ilmeisesti virheellinen, - ks. alla).
- 3) Muistiossa on Fellmannin ja Anderssonin tiedot Sompion talvikylän paikasta. Edellisen mukaan on kylän sijaintipaikkana v. 1695 ollut "Kyläselkä lantäs öster om Petsejoki". Jälkimmäisen mukaan olivat Sompion talvikylän kodansijat vielä v. 1886 näkyvissä "Kyläselässä Tanhuan - Lokan polkutiestä itään".
- 4) Olof Treskin karttamerkinnän Sompion kylän sijainnista (vuodelta 1642)

Itkonen on tulkinut siten, että se tarkoittaisi nykyisen Siyliövaaran tienoota; sijaitsee linnuntietä 18 km Tanhuasta koilliseen; osaksi Sodankylän osaksi Savukosken kuntaa.

Näiden tietojen perusteella valitsin kulkureitikseni Lokan - Tanhuan polkutien, jolta käsin kaksi ensiksi mainittua paikkaa olivat helposti saavutettavissa. Siyliövaaran tutkimisen päätin jättää sikseen sijaintitulkin epämääräisyyden ja sen osoittaman alueen laajuuden vuoksi. Fellmannin ja Anderssonin mainitseman Kyläselän sijainnista ei ole muistiossa esitetty mitään. Taloudellisessa kartassa on kuitenkin Lokan - Tanhuan polun varressa linnuntietä 12 km Tanhuasta koilliseen kangasmaa, jonka nimenä on Kyläselkä. Muteniassa minulla oli tilaisuus haastatella Arvid Pyhäjärveä (os. Lokka), joka kokeneena poromiehenä tunsi tarkoin koko Sompion Lapin. Häneltä sain mm. tietää, että samassa karttaan merkityssä Kyläselässä on sankassa kuusikossa paljon "kivisiä mättäitä", jonkinlaisia kiukaita, aivan polun varressa. Tapaus näytti minusta kyllin selvältä. Taloudellisesta kartasta löytyy myöskin toinen muistiossa mainitseman paikka, jonka nimi - Kotamaa - epäilemättä viittaa lappalaisasuinpaikkaan. Kotamaa sijaitsee Lokan - Tanhuan polkutien varressa Luirojoen Ara-Matin vuopajaan laskevan pienen puron, Leipusen, eteläpuolella linnuntietä 27 km Tanhuasta pohjoiskoilliseen.

Inventointiretkelle lähdin Muteniasta seurani Mutenian kaivauksilla mukana olleet ylioppilaat Anja Seli, Timo Miettinen ja Pekka Miettinen, jotka mielellään halusivat tutustua Metsä-Lapin maisemiin. Saavuttuamme linja-autolla Lokkaan jatkoimme matkaa moottorivenekyydillä 18 km Luiroa alas Ara-Matin vuopajaan, josta alkoi polkutaival kohti Tanhuaa.

Ensimmäinen tutkimuskohde, Kotamaa, on rämeiden ympäröimä, epäilemättä talvikylän paikaksi soveltuva petäjikköä kasvava kangasmaa. Asuinpaikkaa ei täältä kuitenkaan löytynyt; paikka tosin tutkittiin melko pintapuolisesti, sillä halusin säästää mahdollisimman paljon aikaa Kyläselän kunnolliseen tutkimiseen.

Kyläselkä on 2,5 x 1 km laaja, alueen pohjoiseen sijaintiin nähden hyvin salskeaa hongikkoa sekä jonkin verran kuusta ja koivua kasvava, suojuonteiden

ja jänkien piirittämä kangasmaa. Arvid Pyhäjärven kuvailema sankka kuusikko "mättäineen" sijaitsee sen loivasti viettävällä länsirinteellä 700 m selän pohjoispäästä etelälounaaseen aivan polun tuntumassa, mutta yllättäen tämän länsipuolella (!). Kuusikko eroittuu selvästi ympäröivästä metsämaasta ilma-
valokuvakartassakin. - Ks. ilmavalokuvakartta peitepiirroksineen, liitteet 1 ja 2. Synkässä kuusikossa loistaa siellä täällä valkoinen koivunrunko. Aluskasvillisuuden muodostaa pehmeä sammal ja mustikka; "mättäät" ja niiden vieret kasvavat heinää.

Kuusikon "kiviset mättäät" ovat nyrkinkokoisista - päänkokoisista kivistä umpeenladottuja, pohjaltaan ympyrän muotoisia tai hiukan soikeita kiukaita. Niiden laajuus vaihtelee 1,5 x 2 m:stä 4 x 4 m:iin ja korkeus puolesta metristä metriin. Kiukaita on yhteensä 16 kpl. n. 120 metriä pitkässä loivasti kaartuvassa ja rinteen suuntaa noudattelevassa rintamassa 3 - 20 m:n välein. Piirsin alueesta askelmittaa ja marssikompassia käyttäen yleiskartan mittakaavaan n. 1:500. Kartasta ilmenee kiukaiden keskinäinen sijainti ja suhteellinen koko; siihen on myös merkitty Lokan - Tanhuan polkutien suunta ja etäisyydet kahteen taloudellisessa kartassa, ilmavalokuvakartassa ja maastossa selvästi tummettavaan maamerkkiin. - Ks. yleiskartta, liite 3; ilma-
valokuvakartta peitepiirroksineen, liitteet 1 ja 2. Valokuvista 1 - 17, jotka on otettu sangen huonoissa valaistusolosuhteissa, ilmenee kiukaiden muoto.

Kiukaita n:o 3, 5 ja 10 on jolloinkin kopeloitu ja availtu; ks. valok. 3,6 ja 10. Useimmat turpeesta paljastetut kivet osoittivat selviä tulen jälkiä. Kyläselän "mättäät" ovatkin epäilyksittä tyypillisiä ns. "lappalaisten kiukaita", kiinteiden talvikotien liesiä. Tarkastaessani kiukaiden vierustoja mahdollisimman huolellisesti en kuitenkaan saattanut havaita varmoja merkkejä minkäänlaisesta jalkakiveyksestä. Tämä saattaa johtua maan pinnan epätasaisuuksia tasaavasta paksusta sammalmatosta. En kuitenkaan katsonut aiheelliseksi ryhtyä lapiotyöhön mahdollisen jalkakiveyksen toteamiseksi.

Paikkaa tarkastaessani havaitsin kiukaiden joukossa kuusi kuoppaa, jotka selvästi erosuivat maaston yleisestä pinnanmuodostuksesta. Ne ovat epäilyksittä ihmisen kaivamia; kaiketi lihansäilytyskuoppia l. purnuja. Kuopat ovat 1 x 1 m - 2 x 4 m laajat ja n. 70 cm syvät. Ne on merkitty yleiskarttaan kir-

jaimin a - f. Kuoppa a näkyy valokuvassa 3 ja c valokuvassa 9.

Taloudellisesta kartasta (Tanhuan lehti) ilmenee, että Kyläselkä sijaitsee 2,5 km Pessijoesta itään. (Oikeastaan Pessijoki saa alkunsa Hetutankuusi-
kon eteläpuolelta Kyläselästä 11 km koilliseen, josta se virtaa länteen päin
kiertäen Kyläselän laajassa kaaressa pohjois-~~ja~~ länsipuolitse ja laskee vih-
doin Luuroon Sodankylän ja Savukosken rajalla). Epäilyksittä on nykyinen Pes-
sijoki identtinen Fellmannin mainitseman Petsejoen kanssa ja nykyinen Kylä-
selkä sama paikka, jossa Sompion talvikylä on hänen tietämänsä mukaan si-
jainnut v. 1695. Samaa Kyläselkää tarkoittaa myös Andersson, vaikka kodan-
sijat nykyisin ovatkin Lokan - Tanhuannpolkutien länsi- eikä itäpuolella. Tan-
huassa sain näet Albert Laukkaselta (ks. alla) tietää, ^{että} nykyinen polkutie rai-
vattiin metsähallinnon toimesta vasta 1920-luvun alussa; vanha, taloudelliseen
karttaan epätäydellisesti merkitty polku, kulkee muutamia kilometrejä nykyisen
länsipuolella. Kyläselkä sijaitsee siis alkuperäisestä polkutieltä itään.

Kolmas tutkimuskohde, Kolpankyläselkä, sijaitsee taloudellisen kartan
mukaan 4 km Kyläselästä lounaaseen saman polun varressa. Se on viimeksimainit-
tua paljon laajempi ja karumpi ja rajoiltaan epämääräinen kangasmaa. Pitkäl-
lisen kaatosateen lykättyä Kyläselän tutkimisen lähes kokonaisella päivällä
oli aika jo käynyt niin vähiin, että etsintä oli jätettävä varsin pintapuoli-
seksi. Mitään kylänpaikkaa ei löytynyt.

Yllämäinitulta Albert Laukkaselta sain myöhemmin kuulla, että on olemassa
erimielisyyttä siitä, missä Kolpankyläselkä todella sijaitsee. Enemmistön
mielipiteen mukaan, Laukkanen puoltaa sitä, on kartan nimimerkintä väärä;
Kolpankyläselkänä pidetään sen sijaan sitä kartassa nimetöntä kangasmaata,
joka sijaitsee heti Kyläselän länsipuolella, jossa on projenesyöttöaitaus.
- Es. ilmavalokuvakartta peitepiirroksineen, liitteet 1 ja 2. Tämän "oikean"
Kolpankyläselän ptälaidan tulimme kuitenkin sattuman kautta melko tarkoin
koluamaan etsiessämme poromiesten kämppää, jonka tiesin olevan niillä main,
saadaksemme suojaa mainitulta rankkasateelta ja hakiessamme polttopuuta.
Tällä lohkolla ei näkynyt muinaisen asuinpaikan merkkejä.

Neljännessä aikomassani tutkimuskohteessa, Markkinaselässä, emme ehtineet
lainkaan käydä. Tähän oli syynä se, että Tanhuaan saavuttuamme halusin vält-

tämättä tavata Albert Laukkasen, josta olin kuullut, että hän tuntee seudun hyvin ja on Tanhuassa paras "muistamaan vanhoja asioita". Sainkin tilaisuuden haastatella häntä, ja kun hän yltyi tarinoimaan siihen kuluikin koko päivä, jolloin myös sainme, seuralaiseni ja minä, nauttia talon ystävällisestä vieraanvaraisuudesta. Albert Laukkanen, 87-vuotias virkeä isäntä, ei ole tanhualaisia syntyjään vaan, kuten hän sanoi, "Savon tolloja". Ansiomatalla hän oli jo nuorena poikana kulkeutunut Sompion Lappiin, jota kierreltyään hän asettui pysyväisesti Tanhuan v. 1911. Hän sanoi jo alun pitäen tunteneensa suurta kiinnostusta kaikkeen, mikä koski Sompion kylien nykyistä ja mennyttä elämää ja kyselleensä vanhoilta hyvämuistisilta isänniltä kaikki mahdolliset muistelukset. Hän kertoi olleensa Paulaharjun oppaana tämän retkeillessä Tanhuan mailla (Laukkasen nimi löytyy Paulaharjun Sompio-kirjan kertojien luettelosta). Vaikka Markkinaselkä näin jäikinkäymättä, niin uskon, että Laukkasen antamat tärkeät tiedot korvaavat vahingon monin verroin.

Ylempänä on mainittu tiedot Tanhuan - Lokan polkutiestä ja Kolpankyläselästä.

Kyläselän kiukaista Laukkanen oli tietoinen. Hän oli itse niitä tutkinut ja availnut ollessaan 1920-luvun alussa raivaamassa polkutietä. Joskus mainitaan Kyläselkä nimellä Seitajärven Kyläselkä.

Arvokas on tieto siitä, että Arvovaarassa Arvojärven länsipuolella on synkässä kuusikossa samanlaisia "muurin pohjia" kuin Kyläselässä, joskin vähemmän; tarkkaa lukua hän ei muistanut. - Jolloinkin on siis Sompion talvikylä sijainnut Arvovaarassa (metsäläppäläiset joutuivat siirtämään talvikylänsä uuteen paikkaan aina 10 - 50 vuoden väliajoin polttopuun ja jäkälän loputtua lähitienoolta). Arvojärvi sijaitsee 15 km Tanhuasta pohjoiseen linnuntietä mitaten.

Arvovaarassa, "muurin pohjista" länteen ja Arvojärven ojasta etelään, on vielä iso koivikko. Siellä on näkyvissä rakennuksen sija. Talon perusti ehkä jo 200 vuotta sitten Suikki-niminen lappalainen. (Kysymyksessä on Paulaharjun Sompio-kirjan henkilöluettelossa s. 296 mainittu Niila Suikki, joka 1700-luvun lopulla muutti Kolarista Sompioon; Paulaharju mainitsee kuitenkin

Suikin asuneen "Kopsusjoen metsissä"). Arvojärvestä 9 km luoteeseen on Jylmä-Suihkiäijän kangasmaa; Laukkanen tiesi, että paikka oli saanut nimensä juuri Arvovaaran asukkaan mukaan.

Laukkanen ei sanonut koskaan huomanneensa minkäänlaisia "muurin pohjia" tai kiukaita Markkinaselässä tai "kummassakaan" Kolpankyläselässä. Nämä ja kaikki niiden väliset selät, jopa Kyläselkäkin, ovat palaneet "yli sata vuotta sitten" Seita-Mikin ollessa 18-vuotias. (Seita-Mikko, ^{Mikko Pekari Anajämi} s. 1815 k. 1892; ks. Sompio s. 297). Tällöin näet ~~moskuvaaralainen~~ Juntti-Aapo poltti kaikki seudun jäkälämaat, jotta niillä palkivat porot siirtyisivät kauemmas, pois kiurujärveläisten pororosvojen ulottuvilta. Toimenpide johti tulokseen: porot muuttivat palkisia ja kiurujärveläiset "heittivät ajokkaita pyytämästä". - Tämä palo on voinut hävittää talvikotien mahdollisten orgaanisten jännösten rippeetkin.

J. Leppäaho kaivoi 1930-luvulla Mukkalan lappalaiskalmiston. Laukkanen muisti tapauksen mutta tunsipaikan paremmin nimellä Rakola. Rakolan lähellä on Papinmaa, mikä paikannimi on kertomuksen aiheen puitteissa kiinnostava. Laukkasen henkilökohtainen käsitys oli, että se olisi ollut ensimmäinen kirkon paikka ja että siellä olisi peritty lappalaisilta ensimmäiset savuverot. En tunne hänen lähteitään.

Seitajärven Porkkaniemessä on "mätäs", josta on löytynyt poron ja majavan luita. Paulaharju on käynyt paikalla Laukkasen opastamana. (Paikka on mainittu Sompio-kirjassa nimellä Kurisian kenttä). Kysymyksessä on epäilemättä lappalaisasuinpaikka, ei kuitenkaan talviasumuksen vaan ^{kaiketi} kesäkodan sija. Porkkaniemi on Seitajärven itärannalla Mattilan kohdalla.

Tanhuaan päättyi siis inventointimatka. Tämän kertomuksen puitteissa on kuitenkin vielä mainittava kahdesta lappalaisasuinpaikasta Sompion alueella, joista olen ollut tietoinen jo ennen ylläkuvattua matkaa.

Ensimmäinen on lappalaisasuinpaikkaan viittaava paikannimi. Muteniasta 8,5 km etelään linnuntietä mitaten on Kurujärven pohjoisrannalla kangasmaa, jonka nimenä on Kotamaa; siis saman niminen paikka kuin yllämainittu ensimmäinen tutkimuskohde. Kurujärven Kotamaa, joka on viimeksimainittua paljon

rehevämpi, on erittäin edullinen sekä kesä- että talvipaikaksi; sijainti on suojaisa ja Kurujärvi hyvin kalaisa. Nykyään siellä sijaitsee pieni kolmen talon kylä, jonka ensimmäiset asukkaat muuttivat paikalle vasta v. 1911; taoudelliseen karttaan on merkitty ainoastaan Pillirannan talo. (Lokan altaan maanostojen vuoksi Kurujärven kylä on autioitunut syksyllä 1961). Paikka \times puuttu Itkosen muistiosta.

Toinen tieto koskee kertomuksen alussa mainittua kaivausta Mutenian kylän alueella. Keräillessäni kansatieteellistä aineistoa Sompiossa v. 1959 sain Jussi Tapiolta (os. Mutenia) tietää Juikentästä, joka sijaitsee lännettä 700 m Sompiojärven luusuasta etelään Mutenianjoen itärännällä. Muteniassa säilyneen perimätiedon mukaan on paikalla joko asunut lappalaisia tai siellä on muuten oltu "vihavenäläisiä" paossa. Jussi Tapio vakuutti lisäksi, että siellä oli selvästi näkyvissä "kodan pohja". Käytyäni paikalla varmistuin asiasta. Heinä- elokuun vaihteessa suoritin Esihistoriallisen Osaston toimeksiannosta paikalla koekaivauksen.

Juikentänmuinaisen lapinkylän kodansijat ovat aivan erilaisia kuin esim. Kyläselän. Ne ovat matalia ympyräisiä "asuinkuoppia" (halk. 3,5 - 4 m). Kaivauksin tutkimani kodansijan keskustassa oli kiveämätön kuoppaliesi; jalkakiveystä tai vastaavaa ei ollut, ei edes paalunreikiä. Asumus on ilmeisesti ollut hyvin kevytrakenteinen, ehkä siirrettävä keilakota. Kodansijoja on Juikentässä kaikkiaan yhdeksän.

Tutkitusta kodansijasta tuli myös esinelöytöjä. Niiden joukosta mainittakoon rautaveitsi, katkennut kairan terä sekä kaksi rautaesineen katkelmaa, messinkinen vyönsolki, tuluspiitä ja jopa tulineuvoihin kuuluvaa rikkiäkin. Esineitä ei ole vielä ajoitettu, mutta käsittääkseni ne palautuvat keskiaikaan. Edelleen löytyi kodansijasta runsaasti kivikaudelta tuttua muotoa olevia kvartsi-kaapimia. Löytösuhteista voitaneekin varmuudella päätellä, että ne kuuluvat rautaesineiden yhteyteen. (Ruotsista on myöhäiskeskiaikaisilta lappalaisasuinpaikoilta löytynyt samanlaisia mutta lasisia kaapimia). - Viittaan kaivauskertomukseen Esihist. Osastolla.

Christina Carpelan

SODANKYLÄ KYLÄSELKÄ

C. Carpelan 1961

peitepiirros ilmapalokuvasta

1:10000

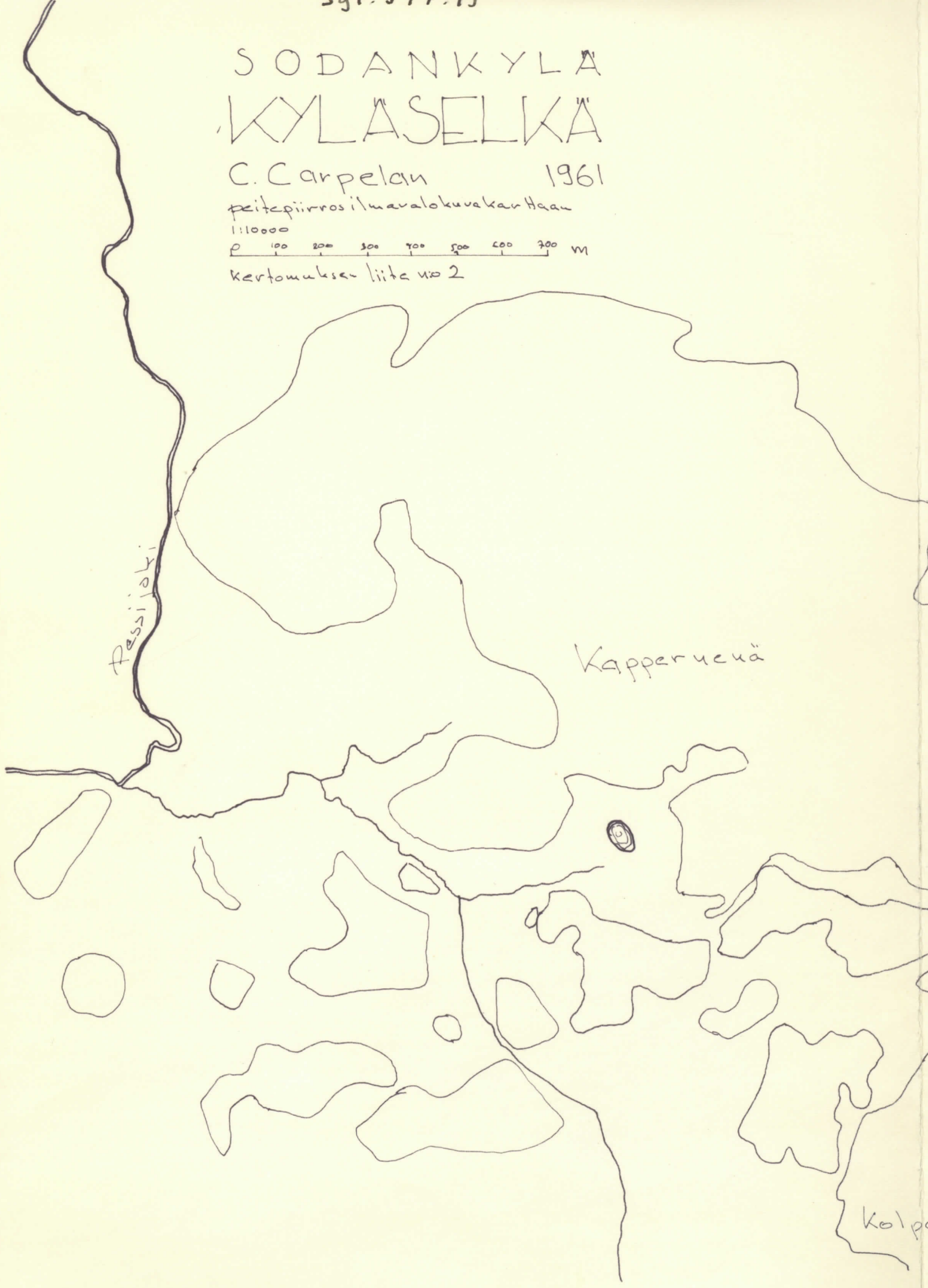
0 100 200 300 400 500 600 700 m

kertomuksen liite nro 2

Pessijoki

Kapperuusa

Kolpa



Kontioselkä

Lokkaan

polku

Kyläselkä

kuusikko

kuukaat

120 m

200m

100m

0

Angelioki

Sodankyläi kuukaat

Savunkosken kuukaat

ankyläselkä

Lokkaan

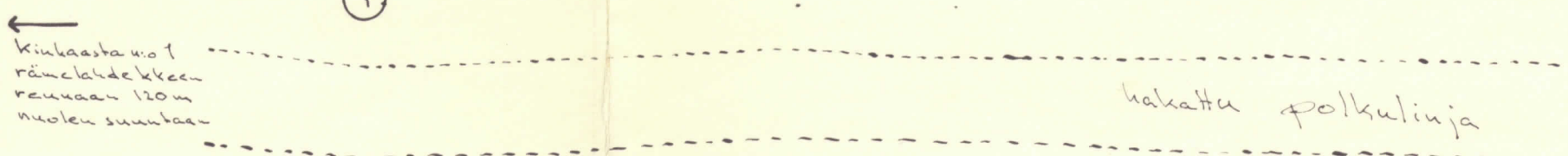
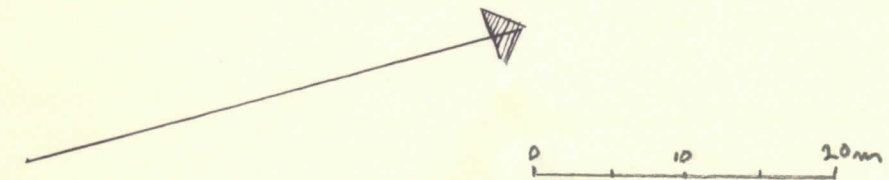
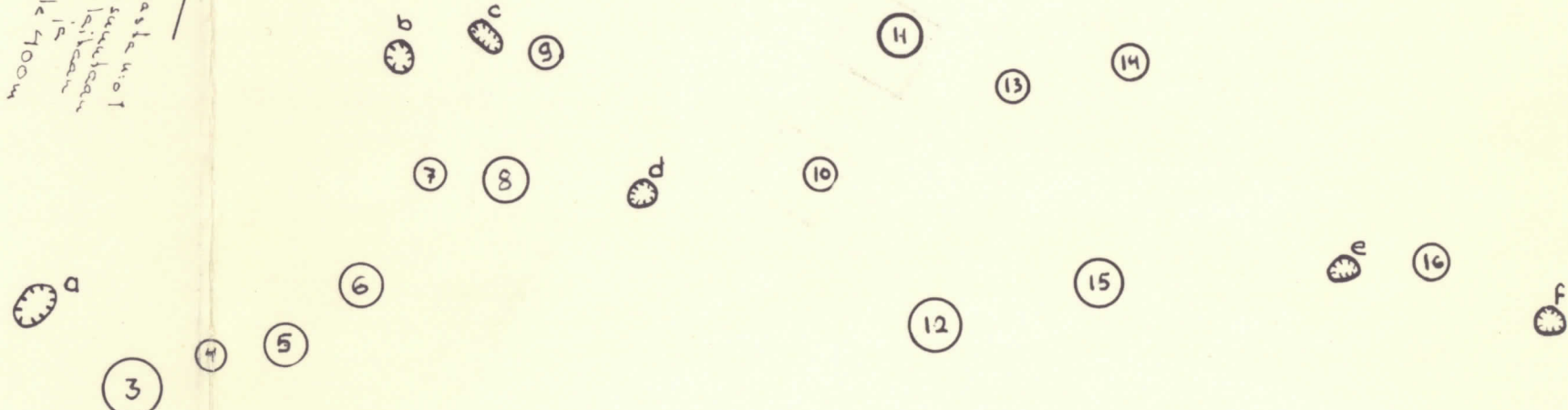
SODANKYLÄ KYLÄSELKÄ

C. Carpelan 1961

yleiskartta 1:500
0 10 20 30 35 m

kertomuksen liite n:o 3.

Kiikkaasta n:o 1
rämälätkkeen
reunaan 100 m
nuolelle 400 m



Kiikkaasta n:o 1
rämälätkkeen
reunaan 100 m
nuolelle 400 m

hakattu polkulinja

Sodankylä,
Kyläselkä

C. Caupelan 1961



kuva 1. Kiuas n:o 1 etelästä
577 : 1

Kuva 2. Kiuas n:o 2 lännestä



Sodankylä,
Kyläselkä

C. Carpelan 1961

3



kuva 3. kiuas n:o 3 kaakosta; kiuasta availtu.

Kuva 4. Kuoppa a lounaasta; taustassa kiuas n:o 3



4

Sodankylä,
Kyläselkä

C. Caupelan 1961

6

7

kuva 6. Kiuas n:o 5 lännestä



kuva 7. Kiuas n:o 4 luoteesta; kiuasta availtu



Sodankylä,
Kyläselkä

C. Carpelan 1961

5



kuva 5. Kiuas n:o 6 lounaasta.

kuva 8. Edessä kiuas n:o 7; takana kiuas n:o 8; etelästä.

8



Sodankylä,
Kyläselkä

C. Carpelan 1961

9



Kuva 9. Edessä kivas n:o 9, takana kuoppa C;
mittakaavana ihminen; koillisesta.

Kuva 10. Kivas n:o 10 louhaasta; kivaista availtu.

10



Sodankylä,
Kyläselkä
C. Caupela 1961

11



Kuva 11. Kiinas u:o 11 luoteesta.

Kuva 12. Kiinas u:o 13 kaakosta.

12



Sodankylä,
Kyläselkä

C. Caupela 1961

13



Kuva 13. Kinas u:o 12 luoteesta.

Kuva 14. Kinas u:o 15 luoteesta.



14

Sodankylä,
Kyläselkä

C. Caupelan 1961



Kuva 15. Kiuasuo 14 kaakosta

Kuva 16. Kiuasuo 16 kaakosta

